

KENTSEL SANAYİ BİRİMLERİNİ SINIFLANDIRMAK¹

Melih Ersoy

Giriş

Bu çalışmanın amacı, **tek** bir üreticinin üretim yaptığı zanaat dükkanından, aile işletmesine, imalathanelerden, fabrikalara dek çok geniş bir yelpazeyi kapsayan kentsel sanayi sektörünün sınıflandırılmasına ilişkin bir kuramsal çerçeve geliştirmektir.

Olgusal biçim ve ilişkilerden oluşan gerçek dünyanın karmaşık yapısını kavrayabilmek için, sınıflandırma ve kategorilere ayırma bilimsel çalışmanın kaçınılmaz bir evresini oluşturur. Gerçek dünyanın bu yüzeysel biçim ve ilişkiler yumağını çözerek, özsel/bilimsel kavramlara ulaşmak zor ve karmaşık bir çabadır, çünkü Bernstein'm da söylediği gibi (Bernstein, 1988: 261) "olgusal olana ulaşmak, bu nedenle de gözlem ve deneyimle 'bilmek' olanaklı iken özsel olan için bu geçerli değildir."

Kısacası, kentsel sanayi sektörünün gerçek dinamiğini anlamak için öncelikle, çalışabileceğimiz uygun bir çerçeve geliştirmek gerekmektedir.

Bu çerçevede kendi yorumumuzu özetlemeden önce konuya ilişkin kuramsal tartışmaları kısacada olsa gözden geçirmek yararlı olacaktır.

1960 ortalarından başlayarak geliştirilen köktenci gelişme kuramlarının bir bölümü, Marksist kategori ve kavramları, toplumbiliminkilerle birlikte hiçbir ayırım gözetmeden kullanırken, diğer bir kesinde de, aynı Marksist kavramlara birbirinden farklı içerikler verildiğine tanık oluyoruz. Bu nedenle, öncelikle çalışmamızda sıkça kullanılacak olan "üretim tarzı" (mode of production) ve "üretim biçimi" (form of production) kavramlarına açıklık kazandırmak istiyoruz.

Wolpe (Wolpe, 1980) üretim tarzı kavramına farklı içerikler yükleyen araştırmaları iki başlık altında toplamaktadır:

a) üretim tarzını, üretici güçler ile üretim ilişkilerinin özgül bir bileşimi olarak kavrayan ve yeniden üretim mekanizmalarını içermediği için de Wolpe (1980) tarafından üretim tarzı kavramının "sınırlı" yorumunu benimsediği belirtilen araştırmacılar. örneğin Laclau, Frank'm ileri sürdüğü tezlere karşı çıkarken "üretim tarzı" kavramı ile "ekonomik sistem" kavramını birbirinden ayırmaktadır(Laclau 1977:34).Laclau üretim tarzı kavramını şöyle tanımlamaktadır:" 1) üretim araçları mülkiyetinin belirli bir tipinin, 2) ekonomik artığın tasarrufunun [appropriation] belirli bir biçiminin; 3) iş bölümünde belirli bir gelişme derecesinin, 4) üretici güçlerin gelişiminin belirli düzeyinin, mantıksal ve karşılıklı eşgüdümlemiş eklemlenmesi"(Aktaran Keskinok,Ersoy,1984:10).

öte yandan, sistemin bütünlüğü, "ekonominin değişik sektörlerinin ya da gerek bölgesel, ulusal ve gerekse de dünya ölçeğinde değişik üretim birimlerinin karşılıklı ilişkileri" olarak belirlenen "ekonomik sistem"in "devinim yasaları" tarafından

¹ M.Ersoy , Ekin Belleten , n.5 ,1992

sağlanmaktadır (Aktaran Keskinok, Ersoy, 1984:10).

Diğer bir deyişle, Laclau'ya göre bir "ekonomik sistem", farklı tarzlarda üretim yapan çok sayıda üretim birimini içerebilir. Ancak, bu üretim birimleri birbirinden ayrı, bağımsız üretim tarzları olarak işlev görmezler; tümü, "ekonomik sistem" in devinim yasalarının egemen olduğu birliğe içsel parçalar olarak eklemlenirler.

Poulantzas (1975) ile Hindess ve Hirst'ün ilk çalışmalarında (1975) da benzer bir yaklaşımla, politik ve ideolojik "varoluş koşullarının" (yani, yeniden üretim mekanizmalarının) içerilmediği "sınırlı" bir "üretim tarzı" kavramının benimsendiğini görüyoruz.

b) üretim tarzını, üretici güçlerle üretim ilişkilerinin yanısıra, yeniden üretim mekanizmalarını da kapsayacak biçimde kavramsallaştıran ve Wolpe (1980) tarafından üretim tarzının "genişletilmiş" yorumunu benimsediği belirtilen araştırmacılar, örneğin, Balibar'ın üretim tarzı kavramı, tüm üretim tarzlarında varolan değişmez unsurların, (emekçi, üretim araçları ve emekçi-olmayan) yanısıra, yeniden üretim mekanizmalarını da kapsar. Diğer bir deyişle, salt emek sürecini oluşturan unsurlar ve bunların birleşiminin tanımlanması bir üretim tarzının çözümlenmesi için yeterli değildir; her bir üretim tarzı kendi eklemlenme, dağıtım ve tüketim biçimlerini de belirler. (Althusser, Balibar, 1972:266)

Banaji (1977), "sömürü ilişkileri" ve "üretim tarzı" nı birbirinden ayırır. "Sömürü ilişkileri" kavramından artı emek elde etme mekanizmaları yani, artığı tasarruf etme biçimleri anlaşılmalıdır. Bu tanımlama, Wolpe'un "sınırlı" anlamda üretim tarzı kavramına uygun düşmektedir. Bu nedenle Banaji'ye göre bir toplumsal formasyonda farklı sömürü biçimlerinin bulunması, o formasyonda birden çok üretim tarzının bir arada var olduğunu göstermez. Banaji, "üretim tarzı" kavramından ise bir üretim döneminin (epoch) karmaşık ilişkilerini kasteder. Bu ilişkiler, sistemin tümünde geçerli olan devinim yasalarını da içerir.

Özetlersek, Wolpe'un geliştirdiği yaklaşımı izleyerek, farklı yazarlar tarafından değişik içerikler verilerek kullanılan üretim tarzı kavramını, a) "sınırlı" ve b) "genişletilmiş" anlamda üretim tarzları olarak tanımlamak olanaklıdır.

"Sınırlı" anlamda üretim tarzı kavramı üretici güçler ile üretim ilişkilerinin özgül bir bileşimini, "genişletilmiş" anlamda üretim tarzı kavramı ise buna ek olarak devinim yasalarını, yani üretimin dolaşım, tüketim vb. evreleri ile devlet gibi mekanizmaları da kapsamaktadır.

Bu çerçevede ele alındığında, "sınırlı" anlamı ile üretim tarzı kavramını kullanarak, aynı bir toplumsal formasyonda tek tek üretim birimleri düzeyinde farklı üretim tarzlarından ve giderek bunların eklemlenmesinden söz etmek olanaklı iken; "genişletilmiş" anlamda üretim tarzı kavramı, bağımsız üretim birimlerinden çok, bunların birbirleriyle ve ekonominin tümüyle olan karşılıklı ilişkileri ile bunların yeniden üretim mekanizmalarını öne çıkartılmaktadır. Bu durumda, tarihteki çok özel ve kısa süreli dönemler dışında, her bir formasyonda, tek bir tarzın, sistem düzeyinde egemen olduğu, yani sistemin yeniden üretiminde, bu tarzın dinamiklerinin geçerli olduğu ileri sürülecektir.

Umut verici bir çıkış yapan üretim tarzları ve eklemlenme yaklaşımlarına, 1980'li

yılların 2.yarisından başlayarak eleştiriler getirilmeye başlandı. Suçlamalar fonksiyonalizm, teleoloji, kuramcılık vb. noktalarda yoğunlaşırken, özellikle de, anılan yaklaşımların, zaman içinde kendini yineleyen, kuru ve kısır bir tartışma ortamının dışına çıkamaması eleştirildi. (Scott, 1986; Booth, 1985).

Bu dönemde, akademik ilgi alanının, köylülük, basit veya küçük meta üretimi gibi konularda odaklaştığını görüyoruz. özellikle, köylülüğün kuramsal bir kategori olamayacağı savından sonra (Ennew, Hirst, Tribe, 1977), kuramsal ve görgül çalışmalar diğer kategoriler üzerinde yoğunlaşmaya başladı.

Araştırmacıların, basit meta üretimi (BMÜ) veya küçük meta üretimi (KMÜ)nin belirleyici özelliklerinin neler olduğuna ilişkin ortak bir görüş geliştiremediklerini söyleyebiliriz. Bunun da ana nedeni, kavramlara, değişik ülke ve yörelerde yapılan görgül çalışmalardan elde edilen bulgularla ulaşmak çabasında aranmalıdır. Nitekim, Cook (1984a-1984b) ve Ayata (1986) KMÜ'nün oldukça sistemli biçimde ücretli emek istihdam ettiğini ileri sürerken, Friedman (1978, 1980) bunun zaman zaman geçerli olduğunu savunmaktadır. Smith (1984a-1984b) ve Kahn (1982) ise bu kategoride ücretli emeğe yer olmadığı görüşündedirler. Gibson ve Neocosmos'a göre, KMÜ "salt ücretsiz aile emeği ile temellendirilmiş üretim yapan meta üreticilerinin olgusal bir kategorisidir..." (Alıntılanan Bernstein, 1988: 262).

Yine, Scott'un (1986a:6) belirttiği gibi, aile üyelerinin emeğinden yararlanılmasının, BMÜ'nün ortak özelliklerinden olduğu görüşü, yazarların çoğu tarafından paylaşılırken, bu özelliğin (üretim birimi olarak) aile 'nin belirleyici özelliği olup olmadığı konusunda ortak bir yaklaşım yoktur. Böylece, benimsenen görüşe bağlı olarak, bu birimlerde artı değer ortaya çıkacak veya üretim birimi kendi yarattığı artı değere sahip olacaktır.

BMÜ yapan birimlerle, toplumsal formasyon içinde yer alan diğer birimler arasındaki ilişkileri de kapsayan, ekonomik sistem düzeyinde ise, tartışma tam yarışmacı koşullarla, metalaşmanın varlığı ve zorunluluğu etrafında odaklaşmaktadır. Örneğin Friedmann'a göre, BMÜ'nün var olabilmesi için, hem üretim faktörlerinin, hem de ürünlerinin tamamen metalaşması -sınırsız devinimleri- gereklidir. Smith ise, söz konusu üretim birimlerinin bu koşulları sağlamayan formasyonlarda da varlığını sürdürebileceğini ileri sürer. Scott'un (soyutlama düzeyi daha yüksek olan) "birinci düzey modeli"nde, meta pazarının varlığı, BMÜ'nün temel varoluş koşulları arasında gösterilmektedir. (Scott, 1986b). Bu konuda, en köktenci görüş Gibson ve Neocosmos (1985) tarafından temsil edilmektedir. Bu yazarlara göre, BMÜ yapan birimler, kapitalist üretim tarzının temel yasa ve ilişkileri dışında, kendilerini yeniden üretmedikleri sürece, yeni iş bölümünde yer alırlar; böylelikle de kapitalist sistemin bir parçasını oluştururlar. Bu nedenle, "üretim birimlerinin kapitalist olup olmadıklarını belirleyen, onların varsayılan temel özellikleri taşıyıp taşımadıkları değil, tarihsel ve yapısal olarak varoluşlarını açıklayan ilişkilerdir." (Gibbon ve Neocosmos, 1985:169)

Bu yasalara göre, KMÜ, olgusal olarak, kapitalizm öncesi üretim tarzlarının bir kategorisidir. Ancak, bu, anılan birimlerin kapitalizm öncesi dünyaya ait olduklarını göstermez. Tersine, kapitalist üretim tarzının yapıcı unsurları olarak kavramsallaştırılabilirler. Çünkü dış dünya ile bağlantıları, kapitalist tarzın egemen olduğu toplumsal formasyonun genel varoluş koşulları tarafından dikte edilmektedir. Özetle, günümüz çevre formasyonlarındaki tüm BMÜ yapan birimler, ayrırcı

özellikleri emekle sermayenin çelişkili birleşimi olan, kapitalist üretim birimleridir.

Kentlerdeki üretim Birimlerinin Sınıflandırılması üzerine Yapılan Yeni Tartışmalar

Bu bölümde, yukarıda özetlediğimiz genel tartışmanın ışığında, anılan farklı yaklaşımlara göre, kentlerdeki üretim biçimlerinin nasıl sınıflandırılabileceğini inceleyeceğiz.

Eklemlenme Yaklaşımına göre, bir toplumsal formasyonda "sınırlı" anlamda farklı üretim tarzları birlikte var olabilirler; diğer bir deyişle, örneğin kapitalist üretim biçiminin "ekonomik sistem" düzeyinde egemen olduğu bir yapıda, kapitalist ve kapitalist-olmayan üretim tarzları üretim birimleri düzeyinde birlikte yaşayabilirler. Bu anlayışa göre, her bir toplumsal formasyon, bünyesindeki kapitalist olmayan üretim birimlerinin, nicelik ve niteliğine bağlı olarak, özgün bir bileşim oluştururlar. Özetle, kentsel üretim birimlerinin sınıflandırılmasında, kapitalist ve kapitalist olmayan üretim birimlerinin birlikte var olabileceği kuramsal saptaması ile yetinilir.

Friedman (1978, 1980) çalışmalarında 3 üretim kategorisi önerir; ev üretimi, BMÜ ve kapitalist üretim. Son iki kategori kapitalist üretim yapan birimleri kapsar. Bunlar tüm üretim faktörlerinin özgürce hareket edebildikleri kapitalist pazar ile bütünleşmiş birimlerdir. Aralarındaki temel fark, kapitalist birimlerde ücretli emek kullanılırken, BMÜ de aile emeğinin kullanılmasıdır. Ev üretimi ise, kapitalist pazarla ya çok az veya hiç bütünleşmemiş birimleri kapsar. Diğer bir anlatımla, pazarla bütünleşme derecesi üretim birimlerinin sınıflandırılmasında temel ölçüttür. Bu bakımdan, Friedman'm yaklaşımında, pazara özel bir önem atfedilerek, Amerikan geleneğinin yeniden canlandırıldığını görüyoruz.

Gibbon ve Neocosmos (1985) kapitalist iş bölümünde yer alan üretim birimleri arasında hiçbir kuramsal ayırım yapmazlar. Üretim ve yeniden üretim mekanizmaları değer yasasınca düzenlendiği sürece, olgusal biçimleri ne olursa olsun tüm üretim birimleri kapitalisttir. Gerek Friedman'm ve gerekse de Gibbon ve Neocosmos'un görüşleri, üretim birimlerinin sınıflandırılmasında yeniden üretim mekanizmalarını da değerlendirmeye almaları nedeniyle Wolpe'un "genişletilmiş" üretim tarzına ilişkin kuramsal çerçevesi içinde düşünülmelidir.

Scott, (1986b) üretim birimleri düzeyinde "üretim biçimi" kavramını geliştirir ve "üretim biçimi"nin birincil ve ikincil düzeyleri arasında ayırım yapar. Birincil düzey, üretim biçiminin en soyut düzeydeki temel öğelerini kapsar ve aşağıdaki unsurları içerir. (Scott, 1986b:96)

- "a) üretim araçlarına ilişkin mülkiyet ilişkisi (mülkiyet/sahiplenme),
- b) üreticiler arasında, artı değer üretimi ile sonuçlanan, özgül toplumsal ilişkileri kapsayan, belirli bir üretim süreci,.
- c) emek ürünlerinin üretim ve dağıtımıyla elde edilen artığa sahip olmanın belirli araçları,
- d) üretim sürecinin zaman içinde yeniden üretimini sağlayacak iç ve dış varoluş koşulları"

Scott'un modelinde a, b ve c şıklarında belirttiği unsurlar Wolpe'un "sınırlı" anlamda üretim tarzı kuramına denk düşerken (d) şıkkı ile yeniden üretim mekanizmaları da çözümlenmeye dahil edilmekte ve üretim birimlerini birbirinden ayrı olarak

inceleme olanağı kalmamaktadır.

İkincil düzeyde somuta daha yakın bir çerçeve çizilerek, birincil düzeyde sözü edilen "ilişkilerin ifade edildiği yapılar ve kurumlar üzerinde odaklaşmaktadır." (Scott, 1986:97)

Her iki düzeydeki kavramsal 1aştırma ekonominin yanı sıra politik ve ideolojik unsurları da içermektedir. Scott'un çözümlemesi bir yandan, birincil düzeyin soyut çerçevesi ile üretim birimlerini, bu düzeyde sınıflandırmaya olanak tanırken, diğer yandan, ikincil düzeyin daha somut ölçütleri ile gerçek dünyada karşılaştığımız daha karmaşık ve çeşitli birimleri de, yeni kavramlar yaratmadan, bu çerçeveye yerleştirebilmektedir. Buna göre, örneğin, Scott BMÜ nü artı üretim yaratmadan meta üretmek olarak tanımlamaktadır. Üreticiler kendi üretim araçlarına sahiptirler ve kapitalist emek pazarı dışında yer alan emek gücünden yararlanırlar. (Scott, 1986b:99)

İkincil düzey modelinde, BMÜ yine bu soyut unsurlarla temellendirilmesine karşın tarihsel olarak özgül unsurların çözümlemeye katılmasıyla zenginleştirilmektedir. Böylelikle BMÜ'nün tarihsel ve kültürel olarak özgül, farklı olgusal biçimleri örneğin, zanaat üretimi, informal sektör vb. aynı kavramsal yapı altında incelenebilmektedir.

Özetlersek, Friedman'a göre, BMÜ kategorisi ücretli emek istihdam etmeyen ancak pazarla bütünleşmiş kapitalist üretim birimleridir. Gibbon ve Neocosmos'a göre kapitalist iş bölümü içinde yer alan tüm birimler, özgül nitelikleri ne olursa olsun, kapitalist üretim birimleri olarak görülmelidir".

Her iki yaklaşımda, üretim birimlerini sınıflandırırken, temel ölçüt olarak, bu birimlerin değişim evresindeki konumlarından yola çıkmaktadırlar. Scott ise, daha kapsamlı ve zengin bir çerçeve önermekte ve pazar ilişkilerinin yanısıra üretim ilişkileri ile emek sürecini de çözümlemesinde içermektedir. Bu model, tarihsel ve kültürel olarak, özgül biçimlere bürünen üretim birimlerinin, tek bir kuramsal sınıflandırma içinde yer almasını da olanaklı kılmaktadır.

Marksgil Yaklaşım

Genelde, çevre toplumsal formasyonların kentsel alanlarında sanayinin yapısına ilişkin çalışmalar, ya merkez formasyonlardan ithal edilen teknolojinin kullanıldığı geniş Ölçekli üretim yapan sermaye yoğun fabrikalar veya yerli üretim teknikleri ve yöntemlerinin vitrini olarak tanımlanan küçük üretim birimleri üzerinde yoğunlaşmıştır.

Bu çalışmada, kentlerdeki sanayi sektörünü sınıflandırırken klasik marksgil çözümlemeyi temel alacağız, Bu çerçevede, emperyalizmin çevre ülkelere yerleştiği günümüz toplumsal formasyonlarında "sınırlı" anlamıyla iki temel üretim arzı ve b) egemen olmayan (kapitalist olmayan) üretim tarzı. Kapitalist olmayan üretim tarzı, artı değer üretmeden yapılan meta üretimi olarak özetlenebilir. Kapitalist tarz ise, alt basamakta, geçiş biçimleri olarak tanımlayabileceğimiz ve emeğin salt biçimsel olarak boyunduruk altına alındığı manufaktür üretimini, yani imalathaneleri kapsarken, üst basamak emeğin, sermayenin gerçek anlamda denetimine girdiği fabrika türü üretim birimlerini içerir.

Aşağıda; Marks'ın geliştirdiği çerçevede, üç büyük kategori olarak, zanaat birimleri (bunlar BMÜ kapsamında ele alınabilirler), manufaktür (imalathaneler) ve fabrikalardaki üretim süreçlerini inceleyeceğiz.

BMÜ birimleri, Balibar'ın terimleri ile (Althusser, Balibar: 1977: 212-216) "mülkiyet-sahipliliği bağlantısı" ile "gerçek veya maddi sahip olma bağlantısı"nın üst üste düştüğü, birleştiği üretim birimleridir. Diğer bir anlatımla, zanaatkâr hemen kullandığı üretim araçlarının mülkiyetine ve hem de zanaatın gerektirdiği bilgi, beceri ve hünere sahip olan kişidir. Bu nedenle de üretim süreci üzerinde tam bir denetime sahiptir. Neyi, ne kadar, ne kalitede ve nasıl üreteceğine kendisi karar verir. Üçüncü bir kişinin sahiplendiği artı değer yaratılmadığı ve işbölümünün olmadığı bu üretim biçiminde, üretimin her bir aşaması üretici tarafından bizzat yerine getirilir, özetle, baştan sona kadar ürünü doğrudan zanaatkâr kendisi üretir. Kuşkusuz bu soyut-ideal kategori gerçek dünyanın olgusal biçimlerinde belirli farklılıklar gösterirler, örneğin, ürünün tümü yerine belirli bir bölümü üretilebileceği gibi, tek bir zanaatkâr yerine aile bireylerinin ve zaman zaman -sistemik olmamak koşuluyla-ücretli emeğin -çırak veya kalfa- istihdam edildiği üretim birimlerini de bu kapsamda ele almak gerekir.

Aile bireyleri ve /veya zaman zaman ücretli emeğin istihdam edildiği durumlarda üretimde tek ve tartışmasız söz sahibi zanaatkârın kendisidir. Paternalist ilişkilerin hakim olduğu bu ortamda, zanaatkâr mutlak itaate karşılık zanaatın inceliklerini ve ek becerilerini çalışanlara öğretir, ücretli emeğin sistemli olarak kullanılmadığı bu birimlerde, özellikle aile bireylerinin istihdamı ile bir tür sömürü gerçekleşir, ancak bu kapitalist sömürden tümüyle farklı bir niteliğe bürünür.

Marks'ın terminolojide bu birimleri "kapitalist" işletmeler olarak tanımlamak olanaklı değildir. Marks şöyle der:" üretim ve yaşama araçlarının, ilk üreticinin mülkiyetinde kaldığı sürece sermaye olmadıklarını biliyoruz. Bunlar, ancak, aynı zamanda, işçiyi hem sömürme ve hem de boyunduruk altına alma aracı olarak hizmet ettikleri zaman, sermaye haline alırlar... Bu nedenle, işçinin kendisi için sermaye biriktirebildiği sürece -bunu ancak, üretim araçlarının sahibi olarak kaldığı sürece yapabilir- kapitalist birikim ve kapitalist üretim biçimi olanaksızdır" (Marks, 1975:808-809). Bir başka çalışmada, Marks benzer saptamada bulunur; "Üretim araçları, sadece, emekçiden ayrılıp, bağımsız bir güç olarak emekle karşı karşıya geldikleri sürece, sermaye niteliğine bürünürler. Ancak,...[zanaatkâr üretimi örneğinde] üretici -emekçi- üretim araçlarının sahibidir. Bu nedenle de [burada üretim araçları] sermaye olmazlar" (Marks,1969:408).

Bu nedenle, sınıflandırmamızda kapitalist pazar için üretim yapan kentlerdeki BfÜ birimlerini egemen olmayan (kapitalist olmayan) üretim birimleri olarak nitelendireceğiz. Emperyalizmin çevre toplumsal formasyonlara girişi bu formasyonlarda sınırlı ve eşitsiz gelişmeye neden olur, Emperyalizm, bu formasyonlardaki kapitalist-olmayan üretim ilişkilerinin tümünü kısa sürede ve birlikte dönüştüremedi. Ancak, pazar ilişkilerini de kapsayan yeniden üretim mekanizmalarını içeren "ekonomik sistem" düzeyinde kapitalizm, egemen üretim tarzı oldu.

BMÜ birimleri, kapitalist tarzın egemen olduğu bir kentsel ekonomide işlev görmelerine karşın, kapitalist üretim birimleri olarak nitelendirilemezler. Çünkü, Marks'ın açıkça belirttiği gibi üretim sürecinde kullandıkları üretim araçları sermaye

değildir. Bu birimlerde üçüncü kişilerce el koyulan artı değerden söz edilmez, bu nedenle de Marksist anlamda sömürü yoktur. "Bu üreticilerin kendi üretim araçları ile çalışarak kendi emek güçlerini yeniden üretmekle kalmayıp artı değer de yaratmaları olasıdır; ancak ,konumları nedeniyle kendi artı değerlerinin tümüne veya bir bölümüne (çünkü bir bölümü vergi vb. biçimlerde elinden alınır) sahip olurlar."(Marks,1969:407).

Özetlersek, BMÜ birimleri yer aldıkları, işlev gördükleri ve bir parçasını oluşturdukları "ekonomik sistem"in kapitalist tarzın yasalarınca devinmesine karşın, kapitalist üretim birimleri değillerdir. Gerek Frank'm (1968) ve gerekse de Friedman (1978, 1980) ile Gibbon ve Neocosmos'un (1985) yanılgıları, tüm yorumlarını salt pazar ilişkilerinin niteliği ile sınırlandırmaları ve üretim birimlerinin özgül yapılarını gözardı etmelerinden kaynaklanmaktadır.

İkinci kategori manüfaktür birimlerinden oluşur, Marks'a göre bu birimler elbirliğinin kapitalist biçimleridir. "Çok sayıda işçinin, aynı zamanda, aynı yerde (ya da isterseniz aynı iş alanında diyebilirsiniz), tek bir kapitalistin patronluğu altında aynı türden meta üretmek üzere bir arada çalışmaları, hem tarih hem mantık açısından, kapitalist üretimin çıkış noktasını meydana getirir."(Marks, 1975:349)

Avrupa'da feodal üretim tarzının çözülmesinden sonra bağımsız zanaatkarlar bir süre kapitalist tarzla bir arada yaşayarak varlıklarını sürdürdüler. Ancak, bu birimlerdeki üretim süreçleri kapitalizm öncesindeki dünyasına aitti. Manufaktürde, Balibar'm ifadeleriyle, gerçek sahiplenme ilişkileri ile mülkiyet ilişkileri arasında -BMÜ'den farklı olarak- birbirine benzeşmeme özelliği öne çıkmaktadır. Gerçek sahiplenme ilişkilerinde "birlik"ten söz edilebilirken mülkiyet ilişkilerinde "kopma" görülmektedir. Manüfaktürde emekçi artık üzerinde çalıştığı üretim araçlarının sahibi değildir. Böylece, mülkiyet ilişkileri bakımından emeğin öznel ve nesnel koşulları arasında bir "kopma" ayrılma söz konusudur. Diğer bir deyişle, emekçi değil, emekçi olmayan (bu durumda kapitalist) üretim araçlarının sahibidir. Diğer yandan emekçi hala gelişmiş iş bölümü nedeniyle daha düşük bir düzeyde de olsa zanaatın bilgi, beceri ve hünerine sahiptir. Yani, gerçek anlamda sahiplenme ilişkisi hala "birlik" ile nitelendirilebilir.

Manüfaktürde, emek sermayenin salt biçimsel anlamda boyunduruğu altındadır. Burada artı değer üretilmesine ve bu değere sermayece el koyulmasına karşın, emeğin öznel ve nesnel koşulları üretim birimi düzeyinde yeniden üretimin sürekliliğine devamlı potansiyel bir direnişe de olanak sağlamaktadır. (Brighton Labor Process Group, 1977:6). Diğer bir anlatımla, emekçi sermayenin boyunduruğu altına girmesine karşın, bilgi, beceri ve hüneri ile hala üretim araçları üzerinde denetime sahiptir. Marks'm dediği gibi, "el hüneri manufaktürün temeli olmuştur."(Marks, 1975:395).

Ancak, diğer yandan da manufaktürün teknik temelini oluşturan el birliği ve iş bölümü emek verimliliğinde önemli artışa nedendir, ilk bakışta, imalathane ile zanaat birimi arasındaki ayrım, salt nicelikselmiş gibi görünür. Fakat kendi başına bu niceliksel artış bile farklılaşmaları da beraberinde getirmektedir. "Çok sayıda işçinin aynı zamanda çalıştırılmaları, çalışma sisteminde bir değişiklik olmadan bile, emek sürecinin maddi koşullarında bir devrime yol açar." (Marks, 1975:351).

Manufaktürün daha ileri biçimlerinde, üretim araçları ve iş bölümünün daha da gelişmesi ile emek verimliliği önemli ölçüde artış gösterir, özetle, toplumsal iş bölümü "birbirinden çok farklı toplumsal kuruluşlarda [formasyonlarda] ortak bir şekildir, oysa manüfaktürde uygulandığı şekliyle, işyerindeki işbölümü ancak kapitalist üretim biçimine [tarzına] özgü bir durumdur."(Marks, 1975:386) Zanaat dükkanı ile manüfaktür birimleri arasında üretimin toplumsal ilişkileri bakımından da önemli ayrımlar vardır. ücretli işçilerin sermaye tarafından bir araya getirilmeleri ile üretim sürecinde gereken elbirliği ve işbölümü, sürekli ve doğrudan bir denetimi zorunlu kılar. Zanaat dükkânındaki paternalist denetim, burada despotik bir biçim alır. Kapitalist, sahip olduğu bir mekanizmanın parçalarını oluşturan işçiler üzerinde tanı ve tartışmasız bir yetke olur.

Modern sanayi ve "machinofacture" (fabrika) bu sınıflandırmada 3.kategoriyi oluşturur. Burada, Balibar'ın ifadeleri ile her iki ilişki de "ayrılma", kopma gözlenir. Emekçiler üzerinde çalıştıkları üretim araçlarına sahip değillerdir. Sahip oldukları tek meta, kapitalist tarafından satın alınan ve işe koyulan emek güçleridir. (Mülkiyet ilişkisi). Dahası, artı fabrikalarda çalışmak için özel bir bilgi, beceri ve el hünerine de gerek kalmamıştır. Emek süreci tümüyle nesnelleşmiştir ve "işçi, zaten var olan maddi üretim koşullarına eklenen bir şey haline gelmiştir."(Marks, 1975:415)

Diğer bir deyişle, gerçek-maddi anlamda sahiplenme ilişkisinde, artı emeğin sermayeye biçimsel boyun eğmesi, yerini gerçek boyun eğmeye bırakmıştır. Modern sanayide fabrikalar, üretim birimleri olarak, teknik temelleri bakımından organize makinalar sistemi olarak nitelendirilirler. Burada sistemin tümünde, bütün makinaların güçlerini, iletici mekanizma aracılığı ile ortak bir güç kaynağından aynı zamanda ve eşit derecelerde almalarından ileri gelen teknik bir birlik vardır."(Marks, 1975:409).

Özetle, fabrika sistemine geçişte niteliksel olarak tümüyle farklı devrimci bir değişim gerçekleşmekte ve "sermaye-emek ilişkisi son biçimine" ulaşmaktadır. (Schorsch, 1980:438). Balibar'a göre, zanaat üretimi ile manufaktür arasında doğrusal bir gelişme çizgisi izlenirken makinalar sistemi ile daha öncekilerden tamamen farklı bir sisteme geçilmiştir. (Altrmsser, Balibar, 1977:243).

Schorsch, kapitalist üretim tarzının bir toplumsal sistem olarak doğuşunu, fabrika sisteminin ortaya çıkışına bağlar. O'na göre (Schorsch 1980:439) "kapitalist üretim ilişkilerinin yaygın gelişimi, tarih olarak, Sanayi Devriminden önceye rastlarsa da, kapitalizmin bir üretim tarzı olarak ortaya çıkışı bu devrimi isler". Diğer bir deyişle, "teknik anlamda gerçek kapitalist üretim tarzı, görelî artı değer biçimiyle, yani fabrika sistemi ile birlikte ortaya çıkar."(Schorsch, 1980: 440; Bkz, Ersoy, 1982 ve 1985).

Kısacası, araştırmacılar arasında fabrika sistemi ile diğer kategoriler arasında üretimin teknik ilişkileri bakımından niteliksel bir ayrım olduğu konusunda bir görüş birliği vardır. Ancak, üretimin teknik ilişkileri açısından fabrika üretimi nasıl ayrımlı bir kategori oluşturuyorsa, benzer biçimde, üretimin toplumsal ilişkileri bakımından da şenaat üretimi (bu yazıdaki kavramsallaştırmaya uygun olarak BKÜ de denilebilir) diğerlerinden farklı bir kategori oluşturur, Balibar'ın (Althusser, Balibar 1977:237) belirttiği gibi, hem manufaktür ve hem de fabrika üretiminde emekçiler arasında bir tür el birliği gerekmektedir. Bu da, ancak işçilerin, onların emek güçlerini satın alan sermayenin denetimine girmeleri ile mümkün olur. Her iki kategorideki emek

sürecinde de "kolektif emeğin" kurumsallaştırıldığı üretim örgütlenmesi kaçınılmazdır. Bu anlamda, zanaat üretimi niteliksel olarak her iki kategorinin de dışında kalır.

Günümüz Çevre Toplumsal Formasyonlarında üretim Birimleri

Çevre toplumsal formasyonların şenaat dükkânları üretim birimi düzeyinde -veya Wolpe'ün ifadeleriyle "sınırlı" anlamda üretim tarzı düzeyinde- üretim gerek teknik ve gerekse de toplumsal ilişkileri bakımından kapitalist işletmeler olarak tanımlanamazlar, Bunlar, kapitalizm öncesi üretim tarzlarının ("sınırlı" anlamda) günümüzdeki kalıntılarıdır. Kendi başına çalışan veya ücretsiz aile emeği ve zaman zaman ücretli bir iki çırak istihdam eden bir zanaatkâr kapitalist bir üretici olarak tanımlanamaz. Emek sürecinin tüm evrelerinin bilgisine, el becerisi ve hünerine sahip bu üretici, kullandığı araçların teknolojik düzeyinin düşüklüğü de göz önüne alındığında, üretim sürecinde, sermayenin organik bileşiminin önemli farklılıklar gösterdiği kapitalist yapıda ürünlerini değerlerinin de altında satabileceğini varsaydığımızda, bırakalım görelî artı değeri, çoğu kez basit artı değer bile yaratamayan bir işletmenin sahibidir. Bu yapıda, kapitalist üretim ilişkilerinden söz etmek olanaksızdır, Bademli (Bademli, 1977:19) "çağdaş zanaat dükkanını" kapitalizm öncesi "model"inden ayırırken, birincisinde ikincisinden farklı olarak bu birimleri çevreleyen "kurumsal ağı yokluğunu" vurgular. Ancak, "çağdaş" zanaat dükkanlarının "ekonomik sistem" düzeyinde kapitalist üretim tarzının egemen olduğu formasyonlarda kendini yeniden üretmek zorunda kalması onun üretim birimi düzeyinde de kapitalist ilişkiler içinde olmasını gerektirmez. Bu tür bir determinist ilişki varlığını benimsemek, kuramsal düzeyde, üretim tarzını salt "ekonomik sistem" düzeyinde tanımlayan ve aynı "ekonomik sistem"de birden çok tarzın birlikte var olamayacağını varsayan bir yaklaşımın ürünüdür.

Ancak, bu yaklaşımın hem kuramsal ve hem de olgusal olarak geçersizliği kanıtlanmıştır, örneğin, Merkantilist dönemde, çevre formasyonlarda kısa bir süre içinde olsa, kapitalist ve kapitalist olmayan üretim tarzlarının kendi yeniden üretim mekanizmaları ile birlikte yan yana yaşadığı bilinmektedir. Emperyalist evrede bu formasyonlarda "ekonomik sistem" düzeyinde kapitalist tarz egemenliğini yerleştirmesine karşın "sınırlı" anlamda kapitalist olmayan üretim tarzları bu egemenliğe karşı direnmiş ve kendini bu sistem içinde de yeniden üretebilmek için ciddi mücadele vermiştir. Bugün, kendi yeniden üretim gereksinimleri, yerleşik ve egemen tarz olan kapitalist üretim tarzının yeniden üretim mekanizmaları ile önemli ölçülerde çelişmeyen kapitalist öncesi tarzlar, bu yapı içinde "sınırlı" anlamda varlıklarını sürdürmektedirler. Diğer bir anlatımla, çevre toplumsal formasyonlarda zanaat birimlerinin varlığını sürdürmesi bu formasyonlarda farklı üretim tarzlarının eklenmesinin özgün ürünleri olarak da görülebilir. Manüfaktürde, teknik temel zanaat dükkânındakine kısmen benzerlik gösterse de üretim sürecinin örgütlenmesi (üretimin sosyal ilişkileri) tümüyle farklıdır, imalathane sahibi artı doğrudan üretimden çok denetleyici konumundadır.

Manüfaktür tarihsel olarak kapitalist üretim ilişkilerinin (yani emeğe karşı sermayenin) ortaya çıktığı ilk kategoridir. Sermayenin sosyal bir ilişki olarak ortaya çıkışı, yani kapitalistlerin üretim araçlarının mülkiyetine sahip olması kapitalist üretim tarzına denk düşen gerçek boyunduruk altına alma ilişkisinden çok daha öncelere dayanır. (Balibar,1977:236) Kapitalizmin erken biçimini temsil eden manüfaktüre "üçüncü

dünya formasyonlarının sömürge döneminde çokça rastlanır,"(Taylor, 1979:218).

Çevre formasyonlarda, ücretli emeğin yaygın bir biçimde kullanılmasına karşın, imalathane içinde uygulanan üretimin teknikleri ve üretimin koşulları sektörler arasında ve içinde önemli ayrımlar gösterir, Bu formasyonlarda üretim araçlarının gelişmesinde izlenen eşitsiz ve sınırlı gelişmenin niteliğine bağlı olarak bazı sektörlerde imalathanelerde kullanılan üretim araçları kapitalizm öncesi döneme göre önemli bir gelişme göstermezken, diğerlerinde oldukça gelişmiş, modern detay makinaların kullanıldığını görüyoruz. Diğer bir deyişle, imalathanelerin tümü kapitalistçe işletilen işletmeler olmasına karşın, teknik temelleri bakımından birbirlerinden önemli ayrımlar gösterirler. Bu farklılık, elde edilen artı değer miktarları, sömürü araçları ve buna bağlı olarak bu birimlerde gerçekleşen sermaye birim düzeylerinde açıkça görülebilir.

Gelişmenin ritim ve temposunun egemen kapitalist üretim tarzı tarafından belirlendiği ve eklenmiş bir yapı olarak niteleyebileceğimiz çağımız çevre formasyonlarının özelliklerinden birisi de, bu birimlerdeki teknik ilişkiler düzeyinde gözlenen bu büyük farklılıktır.

Sonuç

Yukarıda açıklanan sınıflandırma şöyle özetlenebilir: Çevre toplumsal formasyonlarda kentsel sanayi sektörü düzeyinde üretim birimleri düzeyinde iki temel kategoriden söz edilebilir: a) kapitalist biçimde örgütlenmemiş BMÜ birimleri, b) kapitalist işletmeler, ikinci kategori iki kesimde ele alınabilir: 1) alt düzeyde yer alan birimler, yani salt firma içi sosyal ilişkilerin kapitalist biçimde örgütlendiği, üretimin teknik ilişkileri düzeyinde sermayenin emeği ancak 'biçimsel' olarak boyunduruğuna aldığı manufaktür birimleri (imalathaneler) ile 2) üst düzeyde yer alan ve emeğin gerçek veya maddi olarak denetim altına alındığı ve kapitalist üretimin en gelişmiş biçimlerini temsil eden fabrikalar. (Ersoy, 1982)

Scott'un (1986b) açıkladığı gibi kültürel ve tarihsel olarak özgün olgusal biçimlere bürünebilen BMÜ egemen olmayan tarzları kapitalist işletmeler ise egemen tarzı temsil ederler, üretim birimleri düzeyinde yapılan bu ayrımı izleyen adım, bu birimlerin "ekonomik sistem" düzeyinde çözümlenmesidir.

Burada iki nokta vurgulanmaktadır; a) egemen ve egemen olmayan tarzlar arasındaki ayrılmaz bağlar, ve b) kapitalist üretim tarzının "ekonomik sistem"in devrim yasaları üzerindeki egemenliği. Diğer bir deyişle, bu düzeyde vurgu, sistemin bütünlüğü üzerindedir. Formasyondaki farklı tarzlar, egemen tarzın gelişme ritmini belirlediği bu yapıya pazar aracılığı ile eklenirler.

KAYNAKÇA

Althusser, L., Baiibar, E. (1977) Reading Capital, London:NLB.

Ayata, 3.(1986) "Economic Growth and Petty Commodity Production in Turkey" Social Analysis, no.20, 79-92.

Bademli, R. (1977), Distorted and Lower Forms of Capital in Industrial Production in

Underdeveloped Countries: Contemporary Artisan Shops and Workshops in Eskişehir and Gaziantep, Turkey/ Ph.D. Te z i, M. I. T.

Banaji, J. (1977) "Modes of Production in Materialist Conception of History", Capital and Class , n.3, 1-44.

Bernstein, H. (1988) "Capitalism and Petty-Bourgeois Production." The Journal of Peasant Studies , v.15, n.2,258-271

Brigton Labor Process Group, (1977) "The Capitalist Labor Process", Capital and Class, 3-26.

Booth, D. (1985) "Karlism and Development Sociology: Interpreting the Impasse",. in M.Shaw (ed)Harxist Sociology Revisited , London: Mac Miilan.

Cook, S. (1984a), "Rural Industry, Social Bifferentiation and the Contradictions of Provincial Mexian Capitalism", Latin American Perspectives, Issue 43, vol.II{4}, 60-85,

Cook, S. (1984b), "Peasant Economy, Rural Industry and Capitalist Development in the Oxxaca Valley, Mexico", Journal of Peasant Studies , vol.12, n.I, 3-40

Ennew, J., P.Q.Hirst and K.Tribe (1977) "'Peasantry' as an Economic Category", Journal of Peasant Studies, v.4, 295-322.

Ersoy, M. (1982) A Critique of Modernizat i on and Dependency Schools in Urban Industrial Sector, Unpublished Ph.D. Thesis, METU," Ankara.

Ersoy,H. (1985) "Kentsel Sanayi Sektörü Bağlamında Modernleşme ve Bağımlılık Okullarının Eleştirisi", Yapıt n.10,51-66.

Friedmann, H. (1978) "Simple Commodity Production and Wage Labour in the American Plains" Journal of Peasant Studies , V.6, 70-100.

Friedmann,- H, (1980) "Household Production and the National Economy: Concepts for the Analysis of Agrarian Formations",. Journal of Peasant Studies, v.7, 158-184.

Gibbon, P. and Neocosmos (1985) "Some Problems in the Political Economy of 'African Socialism' in H.Bernstein and B.K.Campell (eds) Contradictions of Accumulation in Africa, Sage, 153-206,

Hindess, B., Hirst, P, (1975) Pre-Capitalist Modes of Production , London: Routledge and Kegan Paul.

Kahn, J. (1982), "From Peasants to Petty Commodity Production in Southeast Asia", Buletin of Concerned Asian Concern, v.14, 3-15.

Keskinok,H.,Ersoy,M, (1984) Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi üzerine, Birey ve Toplum,Ankara.

Laclau, E. (1977) "Feudalism and Capitalism in Latin America", Politics and Ideology in Harxist Theory, London:NLB ayrıca New Left Review, v.67 ye Keskinok,Ersoy (1984) (derl.)

Marks, K. (1971) Capital , vol.I, Progress Publishers, Moscow.

Marks,K. (1969) Theories of Surplus Value ,cilt 1,Progress Publishers,Moscov.

Page, J.M.(1979) Small Enterprises in African Development. A Survey World Bank Staff Working Paper, No.363, Washington.

Poulantzas, N.(1975) Political Power and Social Classes, London, NLB.

Schorsch, L.L. (1980) "Direct Producers and the Rise of Factory System", Science and Society, v.44, n.4, 401-437, Sehumacher, E.F.(1972) "The Work of Intermediate Technology Development Group in Africa", International Labor Review , v.106, n.I, 75-92

Scott, A, Mac Ewen, (1986a), Introduction: Why Rethink Petty Commodity Production?" Social Analysis, n.20, 3-10,

Scott, A. Mac Ewen, (1986b) "Towards a Rethinking of Petty Commodity Production" Social Analysis , n.20, 93-105.

Smith, C.A.(1984a) "Forms of Production in Practice: Fresh Approaches to Simple

Commodity Production" *Journal of Peasant Studies*, v.II, n.4., 201-221

Smith, C.A. (1984b) "Labor and International Capital in the Making of a Peripheral Social Formation" in C.Eergquist (ed) *Labor in the Capital ist World Economy*, Beverly Hills: Sage

Taylor, J.G.,(1979) *From Modernization to Modes of Production*, London:Mac Mil lan Press, 1979.

Wolpe ,H.,(1980) "Introduction" in H.Wolpe (ed) *The Articulation of Modes of Production*, London: Routledge and Kegan Paul, 1-44.